

## UDVIKLINGSROMANER OG UDVIKLINGSPSYKOLOGI

Mogens Pahuus

*Litterære fremstillinger af menneskelig udvikling opererer ofte med tre faser i denne udvikling. I artiklen behandles tre eksempler, som demonstrerer, hvilke aspekter af udviklingen, der fokuseres på i litteraturen, og som udgør litteraturens særegne bidrag til belysningen af dette fænomen:*

1. I Karen Blixens fortællinger går tre-fase-modellen på identitetsudviklingen: fra umiddelbarhed over spaltning (selvbevidsthed og selvbeherskelse) til en genvundet umiddelbarhed.
2. I Henrik Pontoppidans »De dødes rige« går udviklingen fra en første fase præget af en følelse af muligheder, uendelighed, ubegrænsethed over en anden fase, præget af nødvendighed, begrænsethed, ufrihed til en tredje fase, hvor nødvendigheden er integreret ind i det mulighedsrige.
3. Vilhelm Topsøes roman »Jason med det gyldne skind« handler om spændingen mellem følelse og fornuft, og udviklingen skildres som bevægende sig fra følelse over fornuft til en syntese af de to.

*Der anstilles til slut nogle overvejelser over, hvorfor de tre nævnte sider af den menneskelige udvikling ikke i særlig høj grad har været behandlet i den videnskabelige psykologi.*

Der findes både en psykologisk, en filosofisk og en litterær tilgang til erkendelsen af menneskets i dets natur, dets væsen og dets vilkår. Og det er ikke blot på det mest almene niveau, at der er tre tilgange. Også når vi kommer til mere specifikke sider af mennesket, har alle tre tilgange noget at give. F.x. den menneskelige udvikling. Denne udgør idag kerneområdet i psykologien. En stor del af romanlitteraturen – samt andre typer af litteratur – har også haft den menneskelige udvikling som sit genstands- og interessefelt. Man opererer ligefrem med en romantype, som kaldes udviklingsromanen. Filosofien om mennesket behandler egentlig ikke menneskelig udvikling eller overhovedet mennesket i et tidsmæssigt perspektiv. Men via filosofiens interesse for problemet om den personlige identitet og via problemet om der findes almengyldige livsorienterende idealer kommer den alligevel til at beskæftige sig – omend mere indirekte – med den livslange udvikling.

---

Mogens Pahuus, født 1945, mag. art. i filosofi fra Aarhus Universitet. Ansat som docent i filosofi/videnskabsteori ved Institut for kommunikation, Aalborg Universitet. Har publiceret en række bøger om især filosofisk antropologi og livsfilosofi, bl.a. *Filosofisk antropologi*, 1975, *Livsfilosofi*, 1986 og *Den enkelte og de andre*, 1993.

Jeg skal i denne artikel primært forsøge at klarlægge, hvad der karakteriserer det særlige bidrag til forståelse af den menneskelige udvikling, som litteraturen bidrager med.

Noget af det mest karakteristiske ved litterære fremstillinger af menneskelig udvikling er, at de så overordentlig hyppigt anvender en trefaset udviklingsmodel. Det er velkendt, at udviklingsromanen fra slutningen af 1700-tallet og et langt stykke op i 1800-tallet havde karakter af det, man kalder dannelsesromanen, og at denne karakteriseres ved, at den betragter udviklingen som opdelt i tre faser, som man efter Goldschmidts roman *Hjemløs* benævner hjemme – hjemløs (ude) – hjem. Men jeg mener, at det trefasede udviklingsforløb også karakteriserer den type udviklingsromaner, som efterfølger dannelsesromanen. I Danmark dukker en ny form for udviklingsroman op omkring 1870, som man ofte kalder forfaldsromanen eller desillusionsromanen, men også her finder man skemaet med de tre faser.

Naturligvis er der markante forskelle mellem de to romantyper. Man plejer at sige, at dannelsesromanen karakteriseres ved dels en tro på en mulig harmoni mellem individ og samfund, dels en tro på, at det der muliggør denne harmoni er noget ideelt og transcendent, der ligger til grund for og forener de to. Forfaldsromanen derimod har opgivet troen på denne harmoni, og det hænger sammen med, at troen på noget transcendent-religiøst er blevet opgivet og erstattet med en naturvidenskabeligt inspireret tro på, at et menneskes livsløb er bestemt af biologiske og sociale lovmæssigheder.

Der er bestemt noget om disse to forskelle, men dem skal jeg se bort fra i denne sammenhæng. Det for mig interessante er, at begge romantyper opererer med forskellige udformninger af det trefasede udviklingsforløb. Selvom desillusionsromanerne oftest viser, at det tredje stade – som rummer forsoningen mellem individ og samfund – ikke lader sig realisere, fordi samfundet undertrykker individets natur og umiddelbarhed, så forudsætter en sådan påvisning jo netop, at man opererer med et tredje stadium som det ideelle og ønskværdige.

Jeg vil se nærmere på tre udformninger af dette forløb – eller snarere tre sider af dette forløb, for ofte er der tale om, at flere sider behandles i samme roman.

Det trefasede forløb er for det første en model for identitetsudviklingen. Hjemme står her for en første fase, som er karakteriseret ved en umiddelbarhed, en væren sig selv, som er harmonisk. Hjemløs svarer til en fase med spaltning, splittelse og altså disharmoni, og som har at gøre med at umiddelbarheden og dens spontaneitet er blevet afløst af selvbevidsthed og selvbeherskelse. Hjem endelig forstås som den genvundne harmoni, det for alvor at være sig selv – på et højere plan, hvor anden fase er indoptaget og har frugtbargjort og beriget den først givne umiddelbarhed.

Det andet aspekt af det trefasede forløb handler om spændingen mellem det mulighedsrige/nyskabende på den ene side og det realitetstilpassede på den anden side. Man bevæger sig fra en første fase, som er præget af en stor mulighedsfylde, en følelse af uendelighed, ubegrænsethed over en anden fase, præget af nødvendighed, begrænsethed, ufrihed til en tredje fase, hvor nødvendigheden er integreret ind i det mulighedsrige. Det tredje aspekt af det trefasede forløb handler om spændingen mellem fornuft og følelse. Udviklingen går her fra følelsens dominans over en fase, hvor følelsen er skudt i baggrunden af det fornuftsmæssige, til en sidste fase, hvor man genvinder kontakten med følelserne, men på den måde, at man giver følelserne form og skikkelse, så de får karakter af den form for værdier, man kunne kalde dyder.

## I. Umiddelbarhed, splittelse – og syntesen af de to

Jeg har i bøgerne *Den enkelte og de andre* og *Sandhed og storhed* nærmere beskrevet de tre faser i identitetsdannelsen. Jeg har også i den førstnævnte bog analyseret Martin Andersen Nexø's store roman *Pelle Erobreren* som et eksempel på en udviklingsroman, som fokuserer på denne trefasede identitetsudvikling. Her skal jeg imidlertid illustrere og videreudvikle trefasemodellen ud fra en række fortællinger, som ikke udgør egentlige udviklingsromaner, men som dog tilhører et forfatterskab, som i særlig grad har beskæftiget sig med identiteten, nemlig Karen Blixens.

Karen Blixen skrev som sagt ikke udviklings- eller dannelsesromaner men kortere fortællinger. Alligevel kan man bag det hun skriver om menneskers identitet og mangel på samme øjne en bestemt ide om den vellykkede identitetsdannelse. Denne grundtanke er en særegen udformning af den klassiske dannelsesromans trefasede forløb.

1. Det tidsmæssigt første – men også grundlæggende – element i den vellykkede personlige identitet er dette, at man lever ud fra sin natur – i overensstemmelse med sit væsen. Det centrale i denne tanke er forestillingen om, at et menneske har et midtpunkt, en kerne, et centrum. Blixen anskueliggør denne forestilling med billedet af en marionet (som hun er blevet inspireret til af Kleist). En marionetdukke har et tyngdepunkt, og det er dette punkt, der må påvirkes af marionetføreren, hvis dukkens bevægelser skal virke naturlige. Det vil – overført på mennesker – sige, at det er kun, hvis man lever ud fra sit væsens tyngdepunkt, sin natur, at man vil optræde naturligt og være naturlig.

Blixen beskæftiger sig ikke – som f.x. Jakob Knudsen – med spørgsmålet om, hvorvidt der skal en særegen opdragelse til for at et barn kan få en natur – kan blive bragt til at leve ud af sin natur, men det er tydeligt, at hun mener, at en vigtig del af denne natur udgøres af noget med-

født. Det fremgår bl.a. af, at hun i *Sandhedens hævn* kalder denne givne natur for »naturens tanke«: »Du er en af naturens tanker, og de er alle vise«. I *Den afrikanske farm* udtrykker hun den samme tanke ved at tale om »den tanke, som gud havde da han skabte os«, »Guds plan med« et menneske. Også af dette udtryk fremgår det, at et menneskes natur (i hvert fald til dels) er noget oprindeligt givet. Jeg har i min bog *Karen Blixens livsfilosofi* argumenteret for, at Blixen, når hun taler om Gud, anvender ordet i en ganske anden betydning end den traditionelle. Efter min mening bruger hun det fuldstændig synonymt med naturen eller rettere de skabende kræfter i naturen. Men det er ikke afgørende her. Det fremgår i alle tilfælde, at hun tænker om menneskets natur som værende i slægt med den øvrige natur. Det er derfor, hun i *Sandhedens hævn* lige efter det citerede skriver: »Skovene hvorfra jeg kommer, er også naturens tanker, dens dybe tanker og nogle smukke gode indfald er kjerne i engen«. Det er også derfor hun betoner, at et menneskes natur ikke er noget blot åndeligt men hænger uløseligt sammen med instinkt, sanser, krop og følelser. At det er knyttet til instinktet betyder også, at det er natur i den betydning, at det er noget, man ikke har klar bevidsthed om og ikke behersker eller har kontrol over, – at det altså er knyttet til umiddelbarhed og spontaneitet. Man kan illustrere alt dette ved at kikke nærmere på Blixens beskrivelse af en person, som i høj grad er udstyret med natur og – til at begynde med – lever ud af sin natur, nemlig Alkmene fra fortællingen »Alkmene« i *Vintereventyr*.

Alkmene er knyttet til naturen. Hun vil så gerne med Vilhelm ud på jagt og på fiskeri. Hun holder af alle dyr, også snogene. Hun har gode sanser – er så opladt for tingene omkring sig. Og hun er aktivt til stede i verden, eftersom hun har en stærk fantasi og derfor oplever tingene på sin egen måde. Videre er hun fuldstændig frygtløs, hvilket jo også er en betingelse for virkelig at være åben, nysgerrig og opdagende til stede. Endelig er hun let og mangfoldig i sine bevægelser, hvilket viser, at det åndelige, som er personens natur, på det intimeste er knyttet til kroppen.

2. Det næste element i den vellykkede identitet er, hvad man kunne kalde tilpasningen til realiteterne, herunder især evnen til at beherske omgivelserne og sig selv. (Jeg benævner selv dette element »det situationsbeme-strende jeg«).

Om dette element taler Blixen mest indirekte, nemlig ved at beskrive, hvad der sker, enten når dette element får overvægt over og undertrykker det første element, eller når det helt mangler, d.v.s. når man flygter fra realiteten, fordi den er umulig at knytte til ved.

Den netop nævnte Alkmene er et eksempel på en person, hos hvem den oprindelige natur fuldstændig undertrykkes af dette andet element. Tilsyneladende har hun alle chancer. Både hendes plejemor Gertrud og hendes plejefar Jens Jespersen er nemlig også fra naturens hånd rigt udstyret, har en natur, der rummer mange muligheder. Professoren siger

om Gertrud, da han ser hende: »en sådan lyslevende, blussende Venus har jeg dog aldrig i mine dage fæstet øjet på«. Og Vilhelm kommer ved synet af hende til at tænke på den livligtblinkende mø Chryseis hos Homer. Om præsten, Jens Jespersen, hedder det, at hans lærer og professorer i hans studietid ventede sig store ting af ham, og han følte sig jo også i denne tid udstyret med så store evner og kræfter, at han blev bange for at begå den synd, som de faldne engle begik, nemlig at stille sig i et selvstændigt og kritisk forhold til Vorherre – ud fra følelsen af indre guddommelige kræfter i sig selv. Også Alkmene's ven Vilhelm rummer natur.

Sammenfattende kan man sige, at Gertrud rummer et stort mål af den natur, som er at finde i det erotiske, Jens rummer i sin natur det stærke, frie, selvstændige og selvbevidste, mens Vilhelm endelig i sin natur har meget af det kraftfuldt-utøjlede, som får en til at sætte sig ud over givne grænser, forventninger og normer. – Med disse tre figurer er givet en yderligere bestemmelse af det, Blixen mener har med natur at gøre.

Når det imidlertid går så galt som det gør i historien, skyldes det den samfundsmæssige realitets tvang, som virker ind på alle:

Gertrud føres – først af faderens fallit og siden af ægteskabet med præsten – ind i en skepsis over for livsudfoldelse og naturlighed – og ind i den holdning, at der på jorden ikke er noget bedre end det hårde, ærlige arbejde, som Gud har sat os her for at udføre. Hun kommer til at blive en person, for hvem den borgerlige sikkerhed og sparsommelighed står i centrum. Jens – hendes mand – føres af sin kristendom til at opfatte det stærke og frodige i sig selv som synd og bliver derved et helt andet slags menneske, et først og fremmest moralsk og retskaffent menneske. Og endelig kan Vilhelm ikke bevare sin frihed, men indordner sig under lydigheden.

Det er fordi de tre mennesker, der står Alkmene nærmest, svigter deres natur (og også fordi Alkmene ikke kan modstå deres forventninger, når det går så vidt, at hendes plejefar på en måde kommer til at give sit liv for hendes skyld – idet han bliver dødeligt syg, da han tager til København for at hente hendes arv), at Alkmene ikke selv kan bevare sin egen natur. Hun skiller sig af med denne natur ved at overvære en henrettelse, fordi denne betegner en symbolsk likvidering af netop det erotiske, som Gertrud oprindeligt rummede, og som naturligvis også er en del af Alkmene's egen natur (halshugningen er en slags kastration), videre af det uendeligt stræbende, som Jens oprindeligt rummede (halshugningen eliminerer det der rager op, er fremragende eller ypperligt) og endelig også af det eventyrsøgende og lovløse, som Vilhelm oprindeligt rummede (halshugning straffer der, der går over grænsen).

Vi ser da også, at hun ender som en kvinde, der har forvandlet det erotiske til en higen efter det golde guld, har forvandlet det uendeligt stræbende til en pointeløs, umættelig pugen penge sammen og har forvandlet eventyret til den ophobning af muligheder, og bevaring af muligheder som muligheder, som gerrigheden udgør.

Man kan imidlertid også gå fejl af en vellykket identitet, hvis omgivelserne er så overmægtige, at man unddrager sig dem, således at der slet ikke kommer nogen realitetstilpasning i stand. Det sker f.x. på den måde, at man fortaber sig i fantasien. Fantasien er altså ikke bare noget positivt – som hos Alkmene – men kan føre på vildspor. Det fremgår bl.a. af fortællingen »Det drømmende barn«. Hovedpersonen heri, Jens, er født uden for ægteskab af en fattig pige, som dør ved fødslen, og han vokser op i et yderst fattigt miljø hos en kone, som kun har taget ham til sig, fordi der følger 50 rigsdaler med fra den ukendte bedrestillede far. Jens er helt isoleret. Han har ingen søskende eller voksne beskyttere, som de andre børn i baggården. Han søger derfor tilflugt i sin fantasi, som bliver mægtigt stimuleret af hans venskab med en sypige, som i sin ungdom har færdedes i finere kredse og som aldrig kan slippe tankerne om disse. En sådan fantast eller drømmer som Jens kan ikke leve:

»Det sker, at unge træer, som plantes ud, får pæleroden bøjet og aldrig får rigtigt fæste i jorden. Sådanne træer sætter en stor mængde skud og blomster, lover rigt for fremtiden, men må dog gå ud. Sådant gik det barnet i skibsreder Vandamms hjem. Han havde levet højt på kamæleonkost, spist luft og svælget i løfter, og for alt dette havde han forsømt at slå rod.

3. Som sagt, Blixen skildrer ikke direkte den vellykkede realitetstilpasning. Men man får også et indirekte indblik i denne, når man går videre til det tredje element i identiteten, som har karakter af en syntese mellem de to foregående elementer, altså umiddelbarheden og realitetstilpasningen. Dette tredje element kaldes i fortællingen »Ib og Adelaide« for den generobrede naivitet.

Professor Sivertsen skelner her mellem tre stadier i menneskeheds udvikling, men det er tydeligt, at disse stadier også findes i det enkelte menneskes udvikling:

1) Naturtilstanden, den lykkelige tid, hvor man er hel og nærværende, »står i et umiddelbart og direkte forhold til verden, har årvågne, skarpe sanser«.

2) Tilstanden efter syndefaldet, hvor man er faldet ned i »fornødenhedernes og rutinens eksistens«. Hvor man skal beherske omgivelserne og sig selv – idet man til gengæld »bliver velsignet med nogen sikkerhed og bekvemmelighed«. Her sløves de skarpe sanser og de gode manerer forsvinder.

3) Den tilbageerobrede naivitet, hvor man genvinder de skarpe sanser, de gode manerer – og sin oprindelige »savoir vivre«.

Går vi over i det lidt mindre billedlige, mener jeg, Blixen opererer med to centrale betingelser for, at man når frem til en tilbageerobret naivitet:

A) Den første betingelse har med umiddelbarheden (første fase) at gøre. Den oprindelige trang, som umiddelbarheden udgør, må så at sige omdannes til en formåen, noget personen er kunnende med i. Man må have kontakt med sin givne natur, på den måde, at man kan involvere sig

i verden og de andre. Det at leve ud af sin natur vil – som allerede nævnt – sige det samme som at være for alvor åben og medlevende og nærværende. Men da kommer man også til at stå i levende vekselvirkning med verden. Da involverer man sig i det som sker for en og i de mennesker, der bliver en del af ens liv. Ja, det er hos Karen Blixen – ligesom hos Jakob Knudsen – ikke blot sådan, at det at være sig selv kan antage form af selvhengivelse. Nej, det er i almindelighed først i den selvhengivelse, som besvares med den andens selvhengivelse, at man bliver sig selv, bliver frigjort til at kunne være sig selv, bliver til som sig selv. Det ses i beskrivelsen af Anders Kubes forhold til Fransine i »Digteren«, og i Benedettas forhold til først sangeren Marelli, dernæst sit eget barn i »Kardinalens første historie«.

B. Den anden betingelse for, at man kan nå frem til den tilbagerobrede naivitet har at gøre med det der erhverves i anden fase (realitetstilpasningen), idet den bemestrende formåen, som her erhverves, så at sige må omdannes (ved syntese med umiddelbarheden) til en rigere og mindre tvangspræget form for formåen: til dette at give sin tilværelse stil eller form. Det fremgik egentlig allerede af det citerede afsnit fra »Ib og Adelaide«: at det tredje stadium er præget af gode manerer (»et højt gennemprøvet standpunkt af velopdragenhed« – jvf. også at der tales om »det æresbegreb, ved hvilket tragedien blev skabt«).

Forklaringen herpå er for det første den simple, at det kræver noget af et menneske at lade sin inderste natur og trang være det afgørende i sin tilværelse. Der er mange mere overfladiske former for behov og trang, impulser og tilskyndelser, som man skal overvinde eller negligere. Eller som man skal integrere med det inderste og væsentligste i sig selv. For at holde sig på den rette kurs og undgå at ziksakke rundt som et bytte for sine skiftende lyster må man opstille og være tro mod et ideal. Sml. Blixens beskrivelse af masaierne: »Så vildt dristige og fantastiske, som de er, er de dog lydige mod deres egen natur og mod et ideal«. Stil og form og ideal stræben er ikke – som nogle er tilbøjelige til at tro – uforeneligt med den spontaneitet, som der jo er tale om i 3. fase. Det er ikke tilfældet, hvis stilen er naturligt fremvokset og ikke bare påtaget, indtaget. Jvf. at Blixen om masaierne videre skriver: »Deres særegne stil er ikke påtaget og er heller ikke nogen efterligning af fremmed væsen, den er vokset ud indvendig fra og er et udtryk for deres race og deres historie«.

Der er også en anden grund til, at der er behov for stil, nemlig den, at det vanskelige og lidelsesfyldte her i verden, som ingen slipper for, kræver noget af den enkelte: standhaftighed, udholdenhed, oprejsthed etc. Og det er det andet centrale element i stil – det der har med ære og den kraft at gøre, som viser sig i tragedien.

### *Den mislykkede identitet*

Vi har allerede set, hvordan omstændighederne – de samfundsmæssige betingelser – kan ødelægge identitetsudviklingen. Men herudover findes der en række forskellige måder, hvorpå mennesker selv kan gå fejl – og mere eller mindre selvforskyldt ende i en mislykket identitet. Også alle disse former for en mislykket identitet skal her beskrives, idet de – på en kontrastiv måde – kaster yderligere lys over, hvad der karakteriserer den vellykkede identitet, den tilbageerobrede naivitet.

1. Den første form er den, hvor mennesker svigter deres natur. Det sker, som Blixen skrev i *Sandhedens hævn*, fordi »nogle mennesker gør andet end de har lyst til og glemmer, hvad de selv er. De forvirrer naturens tanke, plumrer naturens kilder op«.

I *Den afrikanske farm* beskrives disse mennesker som mennesker uden stolthed: »Mennesker uden stolthed er sig ikke bevidst, at Gud har forbundet nogen tanke med at skabe dem, og de kan tit få andre til at tvivle på, at der virkelig var nogen tanke forbundet dermed. Eller også er ideen med dem gået tabt, og hvem skal da finde den igen«.

Det der får mennesker til at svigte deres natur må på den ene eller den anden måde være knyttet til realitetstilpasningen:

a) Det kan for det første være de legemlige behov, hvis tilfredsstillelse jo er en del af realitetstilpasningens formål. Blixen skriver i essayet »To daguerrotypier« om en ny guddom, som er blevet mere og mere fremtrædende: »Denne guddoms navn er komfort, det er kendt på alle sprog, men kan vel på dansk nærmest udtrykkes som velvære og bekvemmelighed.« F.x. er dette element medbestemmende for, at Augustus von Schimmelmann i »Digteren« får en mislykket identitet.

b) For det andet kan det være andre elementære behov, der fortrænger ens natur, såsom behovet for sikkerhed og behovet for at kunne beherske sin tilværelse, som begge spiller en stor rolle i borgerlige samfund. Dette element finder man f.x. hos den unge kone Jensine i »En fortælling om en perle«, og hos den unge Gertrud i »Alkmene«.

Men disse to elementer a) og b) dukker op i de fleste af Blixens fortællinger som noget destruktivt. Igen og igen betones det, at man ikke skal søge det nemme og bekvemme, men »købe så dyrt som muligt«, og at man ikke må leve sit liv på den måde, at alting lægges til rette, sikres, planlægges. Man skal give sig livet i vold.

c) Man svigter også sin natur, når man ikke involverer sig i forhold til verden og andre. En hyppig form for mislykket identitet opstår da ved, at man i stedet for at involvere sig i forhold til andre forsøger at beherske dem og deres liv. Det gør en hel del mænd i fortællingerne: prins Potenziani i »Vejene omkring Pisa« (men også den gamle kvinde i samme fortælling gør det), justitsråden i »Digteren«.

d) Lige så almindeligt er det at gå fejl af den vellykkede identitet ved at lade sin livsudfoldelse diktere fuldstændig af de givne konventioner og

den givne moral. At man giver sig helt ind under samfundets krav og de andres forventninger. (Det gør f.x. den unge Emilie i »Det drømmende barn«).

e) Videre skal nævnes det, at man ikke får at vide af sin natur, hvad man skal stræbe efter, men i stedet efterligner andre, kappes med andre om at nå de mål, som deres natur giver dem. Det første gør Friedrich, det andet gør Baronnen i »Drømmerne«. Jvf. at Blixen i *Den afrikanske farm* skriver om mennesker uden stolthed: »Disse mennesker må stole på andre folks opfattelse af, hvad der er op og ned, og de må acceptere deres lykke og selv deres jeg, til dagens notering«.

f) Endelig er det klart, at der er mennesker, der svigter deres natur ved ikke at give deres tilværelse form og skikkelse. Ib giver sit liv en form (følge æren, tragediens lov). Adelaide svigter – og forstår da også til sidst, at »tragedien er gået ud af hendes liv«, og at hun er udleveret til »komedien, til konversationsstykket eller operetten«.

2. Den anden hovedform for mislykket identitet skyldes, at man svigter ved ikke at integrere realiteten i sin naturbestemte udfoldelse.

a) Det kan ske for mennesker, der ikke møder tilstrækkelige udfordringer i tilværelsen, og som derfor bliver eventyrere. De får aldrig lejlighed til for alvor at opdage og tage i brug deres natur. Og da kommer de på afveje. Da kommer de aldrig til for alvor at involvere sig. Det gælder Boris i »Aben«, og det gælder Morten i »Et familieselskab i Helsingør«, og det gælder endelig Lincoln i »Drømmerne«.

b) Det kan for det andet ske for mennesker, som er så rigt begavede og udstyrede, at de aldrig møder andre mennesker, som matcher dem så meget, at de involverer sig. F.x. de to søstre i »Et familieselskab i Helsingør«.

c) Der er en slags uendelighedstrang i disse mennesker. De oplever ingen virkelig opfyldelse, og derfor kommer de til at jage det uendelige og det ubegrænsede. Det samme kan siges om Ib og hans søskende i »Ib og Adelaide« samt om kongen i »Fra det gamle Danmark«. Men for disse to gælder det, at det snarere er omstændighederne end deres egen fejlen, der fører dem ud i jagten på det fuldkomne.

### **Identiteten og historien**

Der findes endnu en form for mislykket identitet, som er knyttet til det at forvandle det, man kommer ud for, til en historie. Men beskrivelsen af denne form kræver en mere generel indledning om tolkningen af Blixens syn på identiteten.

Nogle Blixen-kendere vil nemlig mene, at jeg indtil nu slet ikke har omtalt det vigtigste element i hendes opfattelse af identitet, nemlig det berømte udsagn i slutningen af »Kardinalens første historie«: »– i hele verden har alene historien myndighed til at besvare det menneskehjertets dybeste nødråb, der lyder 'Hvem er jeg?'«

Mange fortolkere – heriblandt en så kompetent Blixen-kender som Bjørnvg – har ment, at tanken her er den, at man får sin identitet fra den rolle i livets historie eller marionetkomedie, som hidrører fra forfatteren til denne, hvordan man nu end nærmere måtte tænke om denne personlige, villende, planlæggende størrelse. Bjørnvg mener, at denne opfattelse er en ganske anden end tanken om, at ethvert menneske skal virkeliggøre naturens eller Guds tanke, for disse udtryk har ikke de samme antropomorfe implikationer som talen om historien og dens forfatter. Svend Bjerg mener ikke (uden dog at forholde sig til Bjørnvg), der er så stor forskel på de to opfattelser af identitet, men han opfatter Blixens tale om historien på samme måde som Bjørnvg: et menneske skal »blive sig selv i en historie, forfattet af Gud« – og så tilføjer han: »men fortalt af mennesket«.

Jeg har – som jeg også har redegjort for det i min bog *Karen Blixens livssyn* – en ganske anden opfattelse af, hvad Blixen mener med, at alene historien kan besvare spørgsmålet om et menneskes identitet. Jeg mener, at denne tanke indeholder to elementer, nemlig netop de to betingelser for en vellykket tilbageerobret naivitet, som jeg før omtalte:

1) At vi ikke i de væsentlige henseender selv kan forme og styre vort liv, men er udleveret til de indgribende begivenheder og betydningsfulde mennesker, som vi møder i vort liv. Det er sådanne indgribende begivenheder og afgørende møder, der skildres i en historie til forskel fra en moderne roman. Men man kan kun opleve indgribende begivenheder og afgørende møder, hvis man lever ud fra sin natur – og derfor er der ingen modstrid mellem ideen om, at identiteten er knyttet til vor natur og at den er knyttet til historien.

2) At vi kun får en vellykket identitet, hvis vi lever efter de idealer, som kan sikre, at vi fastholder vor natur – på trods af modstridende impulser og på trods af det vanskelige og lidelsesfyldte, som er forbundet med at være denne tro. Og historien – igen til forskel fra romanen, som fremstiller vi mennesker som svage, sammensatte og fejlende – skildrer netop mennesker som helte og skurke (d.v.s. som mennesker, der lever op til idealer eller gør det modsatte).

Når så mange fejlfortolker Blixen på dette punkt skyldes, at man uvilkårligt blander to begreber om historie eller fortælling sammen. Disse to begreber skelnes der klart imellem i en meget sen – posthumt udgivet – fortælling: »Gensyn«:

1) Man kan gøre sit liv til en historie ved at prøve på at give den den samme form som en god fortælling har. I en sådan skal slutningen svare til begyndelsen. Alt det fortalte må så at sige være sluttet inde mellem de to parenteser, som begyndelse og slutning udgør, d.v.s. slutningen må være en slags genoptagelse af begyndelsen, en slags gensyn. Det er en sådan form, Pepistrello ønsker Byrons liv må få. Pepistrello har for 14 år siden reddet Byrons liv, og han føler sig derfor ansvarlig for, at Byron har levet det liv han så at sige gav ham på rette måde. Han mener ikke dette

liv har været levet på en rigtig og vellykket måde. Derfor siger han til Byron, at det han »behøver nu for at samle alle disse triste enkeltheder fra fjorten år, er ét stort og dødbringende nederlag, som indtræffer uden at De selv har nogen skyld i det. Det vil samle de splittede dele til en helhed«.

2) Det andet begreb om historie henviser til den skikkelse, Byrons liv ville have fået, hvis han havde levet sit liv på en rigtig og vellykket måde. Hvis han havde levet ud fra sin natur og virkelig havde været nærværende og medlevende og involveret i forhold til de udefra kommende begivenheder og i mødet med andre mennesker, da ville hans liv have fået karakter af en virkelig historie. Det er den måde at leve, Byron har svigtet de sidste 14 år. Han havde alle forudsætninger for, at der skulle komme en virkelig historie ud af hans liv: »byrd, rigdom, stor skønhed, – geni, berømmelse«. Men hans liv i disse 14 år har bestået af »en række af små selvforskyldte nederlag«. Han har valgt en elskerinde uden charme, hans ægteskab er blevet en fiasko, han har ikke længere nogen virkelig ven, hvis selskab han for alvor kan længes efter.

Der er ifølge Pepistrello en virkelig værdimæssig rangforskelse mellem de to måder, ens liv kan få karakter af en historie på. Han skelner mellem »et virkeligt menneskeliv« (og mener f.x. at han i sin tid selv forskertede sit krav på et sådant) og det at gøre det der hænder en til en historie. Det sidste er en erstatningsmening, er lavere i værdi. Godt nok rummer dette at kunne forvandle de ting, der hænder en, til en historie »den eneste fuldkomne lykke, et menneske kan finde i livet«, men enhver Blixen-læser ved, at lykke for hende ikke det værdimæssigt højeste i livet. I hvert fald siges det udtrykkeligt, at dette at kunne forvandle de ting der hænder en til en historie »er på samme tid, uforklarligt for de uindviede, et tab, endogså en forbandelse«. Det er her også sigende, at Pepistrello og Byron i samtale forløb kommer til at drøfte, hvorvidt man, når man forsøger at leve efter Guds vilje, kan være helt sikker på, om man følger Gud, forsynet, den almægtige eller tværtimod hans modpart – og de kommer frem til, at det er svært at vide.

Denne passage viser for det første, at der må skelnes mellem to måder at leve på, som er hinanden modsatte, og for det andet, at det kan være svært at afgøre om man lever på den ene eller den anden måde. De to måder er modsatte: Den ene er præget af selvbevidsthed og selviscenesættelse. Den anden har sit tyngdepunkt i en selvforglemmende åbenhed for og optagethed af det man kommer ud for, og de mennesker man møder. I begge tilfælde kommer der en fortællerværdig historie ud af det – og her kan det være svært at afgøre, hvad der har sit udspring i selviscenesættelse, og hvad der hidrører fra det selvforglemmende – måske ikke bare for andre – set udefra – men også for en selv. Jeg tror således gerne, at Blixen selv kendte til begge dele og måske endog selv kunne være usikker på, hvor det ene og hvor det andet gjorde sig gældende i hendes liv. Hun kan også meget vel i historien have tænkt på de to dele af sit eget liv,

livet på farmen som præget af selvforglemmende medleven (og det liv blev fortalt i en god historie: *Den afrikanske farm*) og efter det livet i Danmark, som har været præget af selvscenesættelse, og som nu stærkt trænger til en afslutning, en død, der kan samle det. I så fald ville historien være en slags parallel til den store selvbiografiske fortælling »Drømmerne«, som netop skelner mellem en egentlig identitet og en drømmeridentitet.

## II. Uendelighed, nødvendighed – og syntesen af de to

Hos barnet og den unge er trangen til verdenstilegnelse og selvvirkeliggørelse så stor og samtidig så ubestemt, at man faktisk kan tale om en higen mod, en længsel efter det uendelige, det evige, det fuldkomne, det absolutte, det umulige. Man lever i høj grad i fantasi og drøm – vendt mod den totale opfyldelse af de ærgerrige og erotiske drømme. Det er første fase.

Anden fase indtræder, når man tilstrækkelig mange gange er stødt imod det faktiske, har erfaret den altid begrænsende og hårde fakticitet, har oplevet, at ens boble af fantasi og drøm er bristet hver gang. Da indtræder ofte en reaktion, således at man forkaster ad drøm og længsel efter det højere og ideale. Desillusioneret, resignerende eller lidt kynisk gør man sig selv til et blot og bart virkelighedsmenneske og lader arbejde og nære fornøjelser og adspredelser være det eneste.

Tredje fase indtræder, når (og hvis) man – f.x i kraft af et kærlighedsforhold – bliver klar over, at man så at sige er gået i den anden grøft. Man kan opdage, at tilværelsen er blevet så reduceret, at den er blevet tom, at ens dybeste længsler lades uopfyldte. Man kan da – hvis man er heldig – genoptage drømmen, den ubetingede stræben, men man søger nu at virkeliggøre den under de givne betingelser. Man søger at forene mulighed og nødvendighed.

På det filosofiske plan har Kierkegaard udviklet denne tanke i en stadieteori i værket *Sygdommen til døden*, hvor han benævner det første stadium »fortvivlet ikke at ville være sig selv«. Det andet stadium er »fortvivlet at ville være sig selv«, og det tredje stadium benævnes »tro«, som er en syntese af det første stadiums treklang mulighed, uendelighed, evighed med det andet stadiums treklang nødvendighed, endelighed, timelighed.

Filosoffen og psykiateren Ludvig Binswanger har i bl.a. bogen *Der Fall Ellen West* udviklet denne stadieteori som en tanke om, at mennesket kan leve i tre verdener: i livet over jorden (luftens element), i livet i jorden (jordens element) og i livet på jorden.

Denne tanke om, at der i barndom og ungdom findes en naturlig uendelighedslængsel, som ofte må afløses af sin modsætning, bekendelsen til det blot givne, førend den forenes i en syntese med den nødvendige

indordnet sig og resignation i forhold til realiteterne, spiller en meget stor rolle i mange romaner og fortællinger både før og efter det moderne gennembrud.

Jeg har i min bog *Sandhed og storhed* påvist dens eksistens i to berømte danske udviklingsromaner fra dette århundrede: Tom Kristensens *Hærværk* og Jacob Paludans *Jørgen Stein*. I en bog, som er under udgivelse er jeg gået meget mere i dybden med disse to romaner, og har også inddraget litteraturen før og efter dem: Især Jakob Knudsen og Johs. V. Jensen fra tiden før – og Tage Skov Hansen fra vor egen tid. – Her skal jeg illustrere dette andet aspekt af tre-fase-modellen med Henrik Pontoppidans *De dødes rige*.

Romanen rummer dels historien om to unge mennesker, ministerdatteren Jytte Abildgaard og godsejeren Torben Dihmer, som burde have haft hinanden men ikke får det, dels historien om det første årti i dette århundrede, hvor den friheds- og fremskridtstro, der sejrede i 1901, igen problematiseres af en mere konservativ og religiøs reaktion. Der er den parallel mellem de to handlingsstrenger, at vi i begge tilfælde har en modstilling af det jeg netop beskrev som første og anden fase. Tredje fase – syntesen – antydes i den nye livsform, som begynder at blive realiseret på Torben Dihmers gods efter hans død.

Jytte er fyldt af en slags uendelighedslængsel. Hendes fætter Asmus Hagen siger om hende, at hun altid har villet det umulige. Hun er rigt begavet og ville kunne have bragt det vidt både på kunsthistoriens område, som hun først kaster sig over, og på den udøvende musiks område, som hun senere skifter til. Men hun opgiver det første, og bruger kun det andet som en slags tilflugt fra verden. Det skyldes, at hun ikke kan affinde sig med det begrænsede. Hun kan og vil ikke involvere sig totalt i et bestemt stykke arbejde. Også på kærlighedens område forventer hun det umulige, nemlig at alle hendes længsler og trang kan finde total opfyldelse. På en måde holder hun af Torben, men så snart hun har givet ham sit ja, tager hun det tilbage igen. Der er nemlig også følelseelementer i hende, som hun ikke føler opfyldes i forholdet, først og fremmest noget, som hun selv frygter og nødig er ved, noget mørkt og vildt af erotisk art, en slags trang til nedværdigelse.

Torben rammes hårdt af Jyttes afvisning. Man kan sige, at denne afvisning berøver ham alt håb, enhver fornemmelse for det mulighedsrige. Han står så at sige tilbage med det blot givne, og det ledes han ved. Han lider af en uhelbredelig sygdom, men der findes midler, som ville kunne give ham et normalt liv. Dem ender han imidlertid med at droppe, idet han overgiver sig til sin skæbne. Han overgiver sig til nødvendighed, endelighed og timelighed. Jvf. at han et sted taler om, »at vi mennesker først får fred i sjælen, når vi holder op med at ville fuske den store verdensmester i håndværket og ligesom dårlige skuespillere forvrænge og forfladige den rolle, som vi har fået tildelt i hans drama«.

Parallellen til disse to holdninger på det politisk-sociale niveau er på

den ene side Enslevs og hans tilhængeres tro på »det frie selvrådige menneskes sejrsgang over verden«, og på den anden side præstepartiet – og pastor Vestrups tro på menneskets behov for »tugten, tvangen og ydmygelsen«. Hvor Enslev repræsenterer drømmen, fantasien og vil »modelere hele naturen om i hans eget billede eller rettere i det stormægtige fantasibillede, han har gjort sig af sig selv«, der står de andre for den rene underkastelse under den givne verdensherre og hans skaberorden.

Syntesen antydes som sagt i den nye form for liv, som spirer frem på Fausingholm. Denne tredje holdning formuleres til en vis grad af lægen Poul Gaardbo – en fjern slægtning af Enslev –, som i modsætning til Torben har en tro på livet, men som samtidig har forståelse for at dette liv for at blive dueligt må leves »under naturens hårde tvang«. Poul Gaardbos broder, Johannes, som mere og mere har forvildet sig ud i en anden form for uendelighedsstræben, nemlig en religiøs higen efter at blive fuldkommen, omvender sig til slut i bogen – belært af bitre erfaringer både med andre og med sig selv – til Pouls forståelse af, at det er farligt at blive overjordisk, »at man må komme i et fornuftigt forhold til tilværelsen«, og Johannes kommer på bogens sidste side til Fausingholm, fordi han har forstået, at man her mener, »at det er ethvert menneskes ret at vokse efter sin natur«.

### III. Følelse – fornuft – og syntesen af disse to

Jeg har i *Fornuft og følelse* skrevet om dannelsesromanen som fremstillende en bevægelse fra følelse over fornuft frem til en syntese af de to, og jeg har i den forbindelse især behandlet Nexø's *Pelle Erobreren*. Senere – i *Den enkelte og de andre* – har jeg genoptaget analysen af *Pelle Erobreren* og vist, at det er mere oplysende og præcist at anskue udviklingen i denne roman som fremstillende en identitetsudvikling. Her skal jeg analysere Vilhelm Topsøes roman *Jason med det gyldne skind* fra 1876.

Hovedpersonen Anton Hasting bliver uddannet som læge, men han kommer i første omgang ikke til at gøre brug af sin uddannelse, for en ulykkelig forelskelse driver ham til udlandet, hvor han vil gøre sin lykke og søge glemsel for sin skuffelse som jernbaneingeniør i Indien. Tilsyneladende kan hans liv indtil hjemkomsten fra Indien opdeles i to faser, svarende til de to første dele af det trefasede forløb:

1) Hasting er til at begynde med fyldt af følelser og længsler. »Han havde stærkere ønsker og begæringer, og han krævede dem opfyldt med stor utålmodighed, tilbøjelig til at sætte livet pistolen for brystet, når der var noget, han ville«. Det er denne følelse af kraft og uendelighed i sig selv, der efter kærlighedsskuffelsen sender ham til udlandet: »Ude i verden, i kamp med vanskeligere opgaver, kunne han få brug for sine kræfter, som forekom ham selv for store til at benyttes til opslidning i en dagligdag, ensformig tilværelse hjemme«.

2. I udlandet forvandles han nu til »en rolig, uanfægtelig mand med praktiske ønsker og praktiske formål«. Det er arbejdet, der tilvejebringer denne forvandling. Han mener selv, at det er den rigtige holdning: »Jeg tørrede ud, jeg blev rolig, blev lænket til virkeligheden, det var det jeg trængte til, det er det gyldne skind, jeg bringer hjem, at have nået dette«. Han mener, at have udskiftet det ideale, som er fantasi og drøm, digt med »det virkelige arbejde uden at lade sig vildlede af umulige drømme og tærende forventninger« – »det i livet, som kan opnås med den gerning, som kan udføres«.

Men her tager han fejl. Godt nok har han ved begyndelsen af sin hjemrejse ikke længere nogen kærlighedsforventninger, men på rejsen kommer han tilfældigt til at blive betaget af en ung fransk dame, som vækker det erotiske til live hos ham igen, og da han så ved hjemkomsten genser sin ungdoms elskede (som er blevet gift) og hun gradvist synes at reagere på hans fornyede følelser for hende, da står hans forelskelse igen i lys lue. Med andre ord: følelser kan ikke bare fortrænges af arbejde. De må selv gennemarbejdes.

Men lad os se nærmere på denne forelskelses historie. I sin tid var Hasting draget mod Ida med en mærkelig blanding af begær og antipati, og Ida selv var også ambivalent i sine følelser for ham. Til at begynde med er der hos dem begge – efter gensynet – endnu noget tilbage af det ambivalente, men gradvist gror der en forelskelse frem. Forelskelser eller rettere spirer til sådanne vokser frem bestandigt. Og det er tilfældigheder, der afgør, om de skal forsvinde hurtigt eller vokse sig større. Eller det er fejltagelser – som i dette tilfælde: »– han troede, hun var forelsket i ham og derfor forelskede han sig i hende«. Og nu udvikler følelserne sig videre. For Idas vedkommende ikke blot fordi hun rummer en latent forelskelseslyst – en trang til at lege med andres følelser – men fordi hun også rummer en ubrugt egentlig lidenskabelighed, og hun føler, at Hastings – i modsætning til hendes mand – er »en af dem, hvis liv kunne fyldes af een lidenskab«. Hertil kommer, at hun bliver skinsyg på en anden, og det stimulerer hendes følelser for Hastings.

På det tidspunkt, hvor de begge åbent erkender deres følelser for hinanden, sker der nu imidlertid det, at en anden ungdomsven af dem begge Felix dør (formentlig er det et selvmord), og Ida bliver gennem nogle optegnelser, han har efterladt til hende, klar over, at han har været lidenskabeligt forelsket i hende, at det er denne ulykkelige kærlighed, der er skyld i hans død. Herved forvandles det hele for Ida. Hun forstår nu, at det er Felix hun engang har elsket for alvor, og at hun aldrig har følt på samme måde for hverken sin mand eller Hastings. Men når hun føler, at Felix betyder mere for hende end Hastings hænger det dog nok også sammen med, at »denne beskæftigelse med en luftig, umulig elskov passede bedre med hendes legen (>den erotiske legen, hvori hun havde så meget af sit væsen«), og denne blev derved omsat til alvor, håbløst alvor«.

Hastings drager da bort og søger påny glemsel i arbejdet. Men denne

gang sker der ganske gradvist – dels gennem hans venskab med en frøken Rønnow, over for hvem han kan være helt oprigtig, dels gennem et bekendtskab med en præsteenke og hendes unge datter, dels gennem et arbejde som en slags stedlig reservelæge, som forpligter ham i forhold til andre mennesker og som også bliver skyld i, at han kommer til at gennemleve et længere sygeleje – en forvandling af hans følelser, således at han ender i en position, som kan betegnes som en syntese af de oprindelige følelser og det fornufts- og arbejdsmæssige. En position, som udgøres af de forvandlede følelser, som har karakter af naturligt fremvoksende og dyrt købte dyder.

Han er nu kommet ud over sin utålmodighed og sin trang til det fuldkomne. Jvf. at han forstår, at han i forholdet til Ida har været bestemt af den holdning, at »i kærlighed ville han jo kun det ubetingede og fuldkomne. Den ville han aftvinge livet, som han havde aftvunget det alt andet, og ikke lade sig spise af med noget mindre«. (Det er jo også denne følelse af, at han i forholdet til Ida oplever det fuldkomne, der kan berolige hans samvittighed i forholdet til hendes mand: »Besiddelsen af Ida, det var for ham den højeste jordiske lykke. Skulle han renoncere på den? – Var livet et sådant afkald værd? – Var det mandigt at gøre det?« – »Tag! Ellers bliver der ikke givet dig. Tag! Tag! Begær! Forlang! Altid mere, verden vil gribes i struben og plyndres. Den er ikke for den tålmodigt ventende«.

Den holdning, han kommer frem til, rummer en vis resignation. Men ikke en overvunden resignation, som den der har gjort præstenken så træt af livet, at hun »betragtede det som sin ventetid på dødens frigørelse«, eller som den der har givet hendes datter »en vis selvbevidst ligegyldighed, som gjorde hende beredt til at leve, men på det vilkår, at hun tog ligeså lidt notits af livet, som det af hende«.

Hastings beslutter at genoptage lægegerningen. Han vælger et stille liv, men ser nu det som det gyldne skind: »Han tænkte med glæde på sin beslutning, på den nye virkekreds, i hvilken han skulle udhvile sit jagede og omtumlede sind«.

## Litteratur og psykologi

Jeg mener, at de tre her behandlede aspekter af den trefasede udvikling repræsenterer en indsigt i menneskets udvikling, som der ikke findes direkte penderter eller paralleller til i de forskellige former for videnskabelig udviklingspsykologi. Forklaringen herpå er måske, at de tre aspekter har en sådan karakter, at de er vanskelige at begrebsliggøre eller i alt fald operationalisere på en sådan måde, at de kan blive genstand for videnskabelig undersøgelse. Lad mig skitsere hvorfor.

Det første aspekt er vanskeligt at begrebsliggøre, fordi både ideen om den givne natur og om den genvundne umiddelbarhed betegner noget i

mennesket, som er helhedsmæssigt og kernemæssigt. Noget som ikke kan spaltes op i faktorer. Jeg-psykologien har et begreb om en sådan helhed, men det er karakteristisk, at socialisationsteorien primært har beskrevet den jeg-identitet, som er knyttet til erkendelsen, og som når frem til autonomi, selvstændighed, end den væren-sig-selv, som mere er knyttet til følelserne end til intellektet, og som heller ikke er en formående størrelse af samme type som jeget. Denne formåen, som man kunne kalde selvet til forskel fra jeget, er en formåen, som er præget af det ikke-beherskende, det spontane, det naturlige. Jeg ønsker slet ikke at fremsætte en tese om, at disse fænomener principielt unddrager sig den psykologiske videnskab. Jeg mener tværtimod, at litteratur, filosofi og videnskabelig psykologi kan og bør inspirere hinanden. Jeg mener blot, at de tre tilgange til afdækningen af det menneskelige har hver deres særegne formåen.

Den udviklingspsykologiske teori, der er den nærmeste parallel til det første aspekt, er nok Eriksons. På flere måder svarer det jeg har kaldt den tredje fase til Eriksons femte fase (puberteten og de unge år), hvor det gælder om at nå frem til identitet (modsat rollesammenblanding eller negativ identitet) med de hertilhørende dyder hengivelse og troskab. Men også hos eksistenspsykologer og humanistiske psykologer som Maslow og Bühler findes der beslægtede tanker. Og hos Mihaly Csikszentmihalyi findes der en begyndelse til en operationalisering af umiddelbarheden (i bogen *Flow. Optimaloplevelsens psykologi*).

Det andet aspekt er vanskeligt tilgængeligt for den psykologiske videnskab, fordi det ligesom de religiøse fænomener rummer træk, der i en vis forstand overskrider det empiriske, det i rum og tid givne, nemlig længslen mod det uendelige, det evige, det fuldkomne. Fænomenet er udførligt behandlet af Ludvig Binswanger – også i hovedværket *Grundformen und Erkenntnis menschlichen Daseins* (under stikordet *Sein-über-die-Welt-hinaus*), men det er påfaldende, at dette værk er lige så filosofisk som det er psykologisk, og at det formentlig er det psykologiske værk, der i den højeste grad også er baseret på litterære eksempler.

Det tredje aspekt volder den psykologiske videnskab vanskeligheder, fordi det rummer en uopløselig enhed af det faktiske og det værdimæssige. Dog skal det igen siges, at der er værdimæssige forestillinger om modenhed og vellykkethed i nok alle udviklingsteorier, også den freudianske. Hos Erikson ser man igen, at han tager skridtet fuldt ud og opstiller dyder i tilknytning til de forskellige stadier. De dyder hos Erikson, som er mest parallelle til det tredje aspekt, sådan som jeg har behandlet det her, er dels dyderne samhørighed og kærlighed (der hører til det sjette stadium, tidlig voksenalder), dels dyderne afkald og visdom (som hører til det ottende stadium, årene efter de halvtreds).

Engang indeholdt enhver grundbog i psykologi (f.x. Høffdings, Hans Larssons, Byskovs) et afsnit om følelserne og et afsnit om viljen. Når disse afsnit er forsvundet fra moderne grundbøger – og er blevet afløst af

et afsnit om motivation – tror jeg, det hænger sammen med, at man har fornemmet, at beskrivelsen af følelserne gled over i en beskrivelse af dyder – af grundholdninger, som man danner sig ud fra værdimæssige overvejelser, og som da bliver identiske med, hvad man før kaldte vilje. Jvf. også Høffdings foretale til 7. udgave af hans *Psykologi* (fra 1917), hvor han skriver, at han nu (hvis han ikke havde været for gammel) ville have fremstillet psykologien ud fra grundbegrebet stræben (strækkende sig fra uvilkårlig stræben til vilje som bevidst stræben), og hvor så erkendelses- og følelseelementerne skulle betragtes som betingelser for eller virkninger af denne viljeprocess (i dette ords bredeste betydning). (s. 58).